

УДК 81'42:[81'37:159.922.76](045)
DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2025.346981>

Оксана Зелінська*

«ОСОБЛИВА ДИТИНА»: МОВНІ ЗАСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ «ІНАКШОСТІ» В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті на матеріалі художніх творів української літератури розглядаємо, як на мовному рівні відображено уявлення про «особливих» дітей, які мовні маркери фіксують сприйняття «інакшої» дитини. Матеріалом дослідження стали твори українських письменників В. Винниченка І. Франка, О. Гончара, Г. Тютюнника, С. Черкасенка, О. Сайко, О. Гридін.

У художніх творах письменники зображують різні типи «інакших» дітей і подають їхні психологічні портрети, використовуючи лексику на позначення емоцій та емоційних реакцій, лексику на означення когнітивної діяльності.

Мовним втіленням стереотипу нормальності є займенник *усі*, усталені фрази *усі діти як діти*, *як у людей*, відповідно «Інший» – це не такий, як усі, «не нормальний».

Українські письменники описують поведінкові моделі, які властиві одноліткам, дорослим, включно з батьками, яка оприявнює їхнє сприйняття особливої дитини відповідно до вкорінених стереотипів «нормальності», серед них такі, як відчуженість, глузування, агресія і фізичне насильство. Ці моделі поведінки є проявом стигмації. У статті проаналізовано мовні засоби, які є виразниками стигми.

Відтворення в художньому тексті комунікативних практик засвідчує, що одним зі способів спілкування дорослих з «інакшою дитиною» є залякування і погрози, що зумовлено прагненням подолати незрозумілу незвичайність, яку здебільшого оцінюють як неслухняність.

Відмінність дитини від укорінених суспільних стереотипів «нормальності» на мовному рівні фіксують лексеми, об'єднані значенням «дивний»: *дивак*, *дивний*, *дивакуватий*, *туман вісімнадцятий*, пейоративи *дурник*, *дурний*. Крім констатації факту глузування, посміхи, автори включають у тексти конкретні образливі номінації.

Ключові слова: вербалізація «Іншого», лексика на позначення емоцій, «особлива дитина», інакшість, «Інший», стигма, художній дискурс, мовні засоби вираження, українська література.

Zelinska Oksana. «Special child»: linguistic means of depicting «difference» in artistic discourse.

In this article, based on works of Ukrainian literature, we examine how the idea of «special» children is reflected at the linguistic level, which linguistic markers fix the perception of a «different» child. The research material consists of works by Ukrainian writers V. Vynnychenko, I. Franko, O. Honchar, H. Tiutiunyk, S. Cherkasenko, O. Saiko and O. Hrydin.

In their works of fiction, writers depict various types of «different» children and present their psychological portraits using vocabulary to denote emotions and emotional reactions, as well as vocabulary to denote cognitive activity.

The linguistic embodiment of the stereotype of normality is the pronoun *усі*, the established phrases *усі діти як діти*, *як люди*, respectively «Other» means not like everyone else, «not normal».

Ukrainian writers describe behavioural patterns typical of peers and adults, including parents, which reveal their perception of a special child in accordance with ingrained stereotypes of «normality», including alienation, mockery, aggression, and physical violence. These behavioural patterns are manifestations of stigmatisation. The article analyses the linguistic means that express stigma.

The reproduction of communicative practices in literary texts shows that one of the ways adults communicate with a «different child» is through intimidation and threats, which is caused by the desire to overcome incomprehensible unusualness, which is mostly assessed as disobedience.

The difference between a child and the entrenched social stereotypes of «normality» at the linguistic level is captured by lexemes united by the meaning of «strange»: *дивак*, *дивний*, *дивакуватий*, *туман вісімнадцятий*, pejoratives *дурник*, *дурний*. In addition to stating the fact of mockery and laughter, the authors include specific offensive names in the texts.

Keywords: verbalisation of the «Other», vocabulary for expressing emotions, «special child», otherness, «Other», stigma, artistic discourse, linguistic means of expression, Ukrainian literature.

В останні десятиліття в гуманітарних науках спостерігаємо особливе зацікавлення темою дитинства, яке стало не лише одним із ключових слів постмодерністських досліджень, а й основоположною категорією для міждисциплінарної галузі академічних досліджень, відомої як *дитячі студії* [Szymborska 2016, с. 190]. Аналіз спадщини письменників в аспекті творення образу дитини, відображення дитинства як особливого періоду людського життя має важливе значення не тільки для повноти розкриття мистецького доробку письменників, а й глибшого розуміння самого феномену дитинства, усвідомлення особливостей психіки дитини.

Українські письменники різних часів змальовували образи дітей, яких оточення, включно із сім'єю, сприймало як «інакших». У філологічних студіях на матеріалі творів українських письменників питань інакшости торкались здебільшого літературознавці. У колективній монографії «Літературний образ дитинства в часи кризи ХХ–ХХІ ст.» польські й українські дослідники розкривали тему інакшости, пов'язану з дитячими травматичним досвідом, зумовленим терором, війною, кризою [Літературний

* Оксана Зелінська, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: zelinska67@ukr.net.

образ дитинства 2021, с. 11]. У статті Т. Качак проаналізовано образну систему сучасної української реалістичної прози для підлітків. Авторка виокремила проблематичне коло творів: самотність дитини, стосунки із батьками та ровесниками, дорослішання, самореалізація, психологічний дискомфорт через комплекси і страхи тощо, моделі стосунків персонажів (дружба, взаєморозуміння / протистояння, конфлікт). Т. Качак подала типологію образів дітей у сучасній реалістичній прозі для підлітків, з-поміж яких такі типи: «самотня дитина, дитина-бешкетник, дитина-аутсайдер, важкий підліток, «маленький дорослий», самодостатня дитина, дитина-дивак, проблемна дитина» [Качак 2015]. С. Бирик на матеріалі повісті С. Гридіна «Не такий» аналізує лексико-фразеологічні одиниці, які створюють мовностилістичну модель із двома планами реалізації: перший – формування словесного образу соціально-культурного середовища, в якому взаємодіють підлітки, виявляючи свою ідентичність; другий – окреслення соціально-психологічного тла, що спричинює цькування підлітка і взагалі появу та закріплення булінгу як норми поведінки в середовищі шкільної молоді. Дослідниця зауважує, що такі твори засвідчують соціокультурне спрямування мовотворчості [Бирик 2024, с. 119–120].

Аналізовані питання студіювала Н. Горбач. Одна з публікацій дослідниці присвячена художній рецепції феномену інакшости в повісті Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая» [Горбач 2023], в іншій статті Н. Горбач аналізувала повість сучасної вітчизняної письменниці О. Сайко «Птахи завжди повертаються» в аспекті «художньої реалізації в ній проблеми дестигматизації людей із психічними розладами як однієї з тенденцій творення сучасної інклюзивної культури та інклюзивної літератури зокрема». Авторка статті досліджує повість з «урахуванням закорінених у міфологічній свідомості наших предків приводів іншування хворих, що втілилися в моральній моделі інвалідності». Н. Горбач доводить, що «нерозуміння справжніх причин хворобливого фізичного чи психічного стану людини породжувало ірраціональні пояснення, що спричиняли комплекс її неповноцінності, соціальну ізоляцію, почуття незручності перед оточенням» [Горбач 2024, с. 167].

Тему «інакшої дитини» розкриває польська дослідниця В. Костецька. Авторка на матеріалі сучасної польської дитячої та юнацької художньої літератури аналізує уявлення про дитину як «Іншу». Дослідження охоплює кілька вибраних аспектів «іншости», передусім інакшість, що виникає внаслідок фізичної вади; інакшість, що виникає внаслідок інтелектуальної вади; національна інакшість. Дослідницькі питання стосуються того, як польські письменники представляють поняття «інакшости» та «чужості», як зображують «Іншого», як вони представляють стосунки між «іншим» та його родиною та, ширше, соціальним середовищем, а також які дилеми та проблеми ідентичності, пов'язані з інакшістю та ставленням до неї оточення [Kostecka 2017, с. 91]. В. Костецька аналізує способи конструювання образів «іншости» та «Іншого» в польській мультикультурній літературі для юних читачів, літературі, яка кидає виклик соціальному порядку, базованому на дискримінації меншин, деконструє культурні стереотипи та упередження і сприяє міжкультурному діалогу та інклюзивності. Дослідниця констатує, що у внутрішньотекстовому сенсі та, ймовірно, також багатьма потенційними юними читачами, «Іншим» є літературний персонаж, який використовує мову, відмінну від польської, має колір шкіри, відмінний від білого, або культивує інші традиції, ніж ті, що зазвичай ідентифікуються як польські. У статті з постколоніальної точки зору подано різницю між поняттями інакшости та культурного розмаїття, яке полягає в тому, що перше поняття пов'язане з наданням переваги лише одному – домінантному та егоцентричному способу сприйняття соціально-культурної реальності [Kostecka 2021, с. 1].

У цій статті на матеріалі художніх текстів української літератури розглянемо, як на мовному рівні відображено уявлення про «особливих» дітей, мовні маркери стигми, засоби мовного вираження інакшости. Матеріалом дослідження стали твори українських письменників В. Винниченка, І. Франка, О. Гончара, Г. Тютюнника, С. Черкасенка, О. Сайко, окремі контексти взято з корпусу Грак. Ілюстративний матеріал із художніх текстів наводимо за електронним ресурсом «Бібліотека української літератури» (<https://www.ukrlib.com.ua/books/>).

Н. Горбач, яка досліджувала проблему інакшости в художній літературі зауважує, що інакшість – це «наділення літературного персонажа характеристикою або комплексом характеристик, які можуть стосуватися фізичного здоров'я, психоемоційного стану, вроджених чи набутих ознак зовнішності, гендерних, вікових, культурних, релігійних, поведінкових, мовних чи будь-яких інших проявів і тим самим вирізняти його з-поміж оточення» [Горбач 2023, с. 150]. У цій статті дотримуємося характеристик, запропонованих Н. Горбач.

У досліджуваних художніх творах «інакшими, особливими» персонажами є діти з фізичними вадами, «важкі підлітки», діти зі специфічними особливостями психіки і світобачення, яких сприймають «як не таких».

Передусім розглянемо, які психологічні типи «інакших» дітей змальовано в художніх текстах. У творах письменники зображують різні типи «інакших» дітей і подають їхні психологічні портрети. Один із психотипів – це лагідна вдача, емпатія, любов до зовнішнього світу. До прикладу, герой оповідання С. Черкасенка «Маленький горбань» хлопчик Павлик вирізняється дуже ніжною вдачею, фізична вада не посяла в ньому зла, він був ласкавим і чуйним, любив тварин, співпереживав, коли хтось страждав. Лінгвальними маркером його емпатійної душі є лексеми *лагідний* і *чулий*: *Світ нениних казок зробив і ті думки його лагідними, а серце чулим до всяких пригод, що траплялися створінням малим та беззахисним. Павлик любив звірят.* (С. Черкасенко, Маленький горбань).

Психіку «особливих» дітей письменники відображають, описуючи, як вони сприймають природу. Для них вона наповнена гармонією і умиротворенням, особливі діти дуже чутливі до краси, що засвідчують контексти, наповнені численними епітетами та демінутивами: *Чулим ухом ловив хлопець ніжну, дзвінку пісеньку жайворонка, що висів недалечко від нього в повітрі й тріпотів крильцями. А думки – гарні-гарні, як і сни його казкові, тихо линули одна за одною, низались у пишний разок чарівної казки.* (С. Черкасенко, Маленький горбань); *Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітастих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками.* (І. Франко, Малий Мирон). Світ природи в уяві дітей постає одухотвореним, мовним засобом вираження цієї риси дитячого сприйняття є персоніфікація та порівняння: *У селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло пільмою. Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного, немов у жмурки грають. Олесь зупиняється – і дерева завмирають.* (Г. Тютюнник, Дивак). Герой оповідання «Дивак» Г. Тютюнника хлопчик Олесь бачить олюдненими навіть кілки огорожі, вони в його уяві мають емоції та почуття: *Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах – вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.* (Г. Тютюнник, Дивак).

«Інакшу» дитину вирізняє нестандартний спосіб мислення, стійке, навіть настійне, прагнення зрозуміти природу речей, здатність бачити незвичне в буденних речах, що зумовлює наповнення текстів лексикою на позначення когнітивних процесів, описами специфіки їхнього мислення: *З цієї сумної казкової пригоди Павликова думка починає потужно працювати. Мати скінчила одну казку, починає другу, про короленка й королівну, про Івасика-Телесика абощо, та Павлик уже не слухає, й материні слова тихим струмочком ринуть мимо; Павлик одразу силкується уважно слухати, але потроху думки його звертають знову до лісу з його хижими звірями й сердешними беззаступними зайчиками. І думає, думає, думає Павлик, аж поки йому голова втомиться, аж поки тиховійний сон потроху, непомітно склепить йому віки й од довгих густих вій його ляже на личко темна тіль. Та бистра думка його не заспокоюється. Дід Антип глянув скося на Павлика, сковзнув очима по горбу, по глибоких, променистих, розумних очах його, що одсвічували далеко захованим тихим смутком. Вони й справді любили з ним гратись, дивитись у його журні сині очі, слухати його поважну, повчальну мову, коли він щось розповідав їм – або роз'яснюючи, як треба гратись, або розказуючи якусь цікаву побрехеньку чи довгу заплутану казочку.* (С. Черкасенко, Маленький горбань). Змальовуючи «інакших» дітей, письменники показують, що їхня думка може швидко перескакувати між об'єктами зацікавлення. Активну когнітивну діяльність зображено через внутрішні діалоги персонажів: *Але зараз же в його голові заворушилася й друга думка. Любо йому. Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається, – думка починає рушатися. Любо йому, і на дитиняче чоло знов немов хмарка набігає – се думка надходить. «Що се таке? – міркує сам собі Мирон. – Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! Аякже, аякже»* (І. Франко, Малий Мирон). Саме нестереотипне мислення, здатність побачити і відчутти те, чого не вдається «звичайним», стає причиною нерозуміння, навішування ярлика інакшости як негативу.

Інакшість може мати вияв у надто сильних емоційних реакціях. Герой оповідання «Маленький горбань» міг навіть знепритомніти, коли бачив, що хтось шкодить тваринам: *Павлик любив звірят, любив пташок і плакав, навіть зомлівав, коли при нім хто з хлопців розбивав пташині яєчка або скручував голови горобеняткам; Павлик раптом насупився. Серденько йому тьохнуло й боляче занило од страху. Він хутко підвівся і перехильцем побіг і собі до хлопців та дівчаток, що нахилилися над манісіньким гніздечком, де лежало на дні четверо сіреньких, з ряботинням, яєчок.* (С. Черкасенко, Маленький горбань). Дитину з особливим світосприйняттям, витонченою душевною організацією змальовує І. Франко в оповіданні «Мавка». За особливістю психіки автор твору означає героїню – дівчинку Гандзю як *нервову і тендітну*, акцентує на *гарячковому огні очей* як інтенсивному прояві емоцій. Дівчинка надто схильна до фантазій, мовні конструкції *вві сні й на яві, уява день і ніч блукала по лісі, все одно та одно на думці, усе те нерозлучно в'язалося з лісом* є виразниками постійного

перебування у полоні нав'язливих думок про ліс. В уяві героїні ліс співає і наповнений реальними істотами – мавками, з якими вона хоче бавитись: *І не диво, що та пісня причарувала всю її нервову істоту. В сні і на яві вона прислухалася до неї зимовими вечорами, коли ревла буря і ліс стогнав, як тисячі ранених на побоевищу; любилася нею весною, коли теплий вітер ледве-ледве ворухив вогкі ще, безлисті, а вже свіжими соками наліті гіллячки; прислухалася до неї в пекуче літнє полудне, коли вітру не було чути, в проте по верхів'ях лісових дерев ходив якийсь таємний шепіт, мов зітхання або мов осіннє лепотання задріманнх на сонячній спеці дерев. Дитяча уява день і ніч блукала по лісі, знаходила в ного голосах відгомін своїх дрібнесеньких, а проте для неї таких важних і величних радощів і терпінь. От тим-то й не диво, що та лісова пісня причарувала всю нервову, тендітну Гандзіну істоту. Ві сні й на яві у неї все одно та одно на думці – ліс і його тайники. Що найкращого, найприємнішого затишила вона в своїм коротенькій житті (їй було всього п'ять літ), усе те нерозлучно в'язалося з лісом. Ах, як радо, з якою розкішню слухала вона казок про лісових духів, про ті напівстрашні, напівпринадні твори людської фантазії, а особливо про мавок з білим, як березова кора, личком і з довгими зеленими косами! Вона не могла зрозуміти, чого інші діти бояться мавок. За сюжетом, коли мати залишає дома доньку саму, її опановує страх, хатні речі бачаться живими і лихими, особливо гак: *Вона, лежачи в постелі, не раз довго вдивлювалася в нього і все почувала таємний страх; усі страшні повісті, які їй наговорила баба, вона в'язала з тим гакком. І тепер у німій тривозі вона почала вдивлюватися в кусіку, і чим довше дивилася на неї, тим виразніше їй здавалося, що ся кусіка жива, що се така стара, погана, зморщена баба з величезною торбою, в яку забирає малих дітей. Дитина лякається побутових предметів і тікає з дому: Гандзя вилізла вікном із хати. Легкий літній вітерець обвіяв її теплом, розвіяв її коротке біле, мов льон, волосся, викликав живішу краску на бліде личко, тільки очі палали якимось гарячковим огнем.* І Франко описує складне і глибоке переживання емоцій і тілесні реакції дитини: *дух заханує з радості, тремтячи всім тілом: Вона, мов мишка, пролізла крізь вузький розтвір, крізь який хіба кітка могла би пройти вигідно, і з усміхом радості на устах, опинилася на вигоні, супроти поля. У Гандзі що ось іще хвильку бігти, і вона буде в лісі, сама!* (І. Франко, Мавка). Розв'язкою сюжету є загибель дитини в лісі.*

За спостереженнями письменників, «інакші» діти здатні до раптових і спонтанних учинків, їхні дії часто не передбачувані. Лексичними маркерами такого способу поведінки є слова *раптом, вмить, зробити несподіване: Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто – і своє, і чуже. Ще й регочеться. Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко і не можуть йому нічого зробити, він раптом вертається і віддає змія* (В. Винниченко, Федько-халамидник). За дітьми такого психотипу усталася номінація *тяжкий (важкий) підліток*, яка, можливо, увійшла в побутування з педагогічної сфери. Цю назву засвідчено, наприклад, у творах О. Сайко: *Його побоювались у класі, бо хлопцем був непередбаченим і втнути міг будь-що. Саме про таких, як Чалага, вчителі кажуть – тяжкий підліток.* (О. Сайко, Новенька); *Однокласники його побоювались, вчителі лаяли. Сусіди нарікали, бо він кури в під'їзді, непристойно висловлювався й голосно співав під гітару вуличних пісень. Репутація важкого підлітка... Ось такий він, «неправильний»* (О. Сайко, Неправильні).

Промовисто охарактеризований такий підліток як «інакший» у повісті «Бригантина» О. Гончара: *Міцний підкинули горішок. Відчувається, має він свої уявлення про життя: те, що для вас погане, для нього поганим не є, кожній найдикішій своїй витівці він знайде виправдання, і сумління не мучитиме його, а ви в своїх дисертаціях можете хіба що записувати: дисгармонія поведінки... деформація характеру... підвищена агресивність...* (О. Гончар, Бригантина).

Польська дослідниця В. Костецька зауважує, що «спільним знаменником» вимірів «інакшости» є феномен стигматизації, авторка описує реакції, які свідчать або про невдалі спроби зрозуміти «Іншого», або про небажання здійснювати такі спроби, або навіть про відкрито продемонстровану ворожість [Kostecka 2017, с. 94]. В українських художніх творах письменники описують поведінку однолітків, батьків та інших дорослих, яка оприявнює їхнє сприйняття особливої дитини відповідно до вкорінених стереотипів «нормальности».

Мовним вираженням стереотипу нормальности є займенник *усі*, відповідно, *інакший* – це не такий, як усі, «не нормальний». Виразно це засвідчує контекст із повісті О. Сайко: *Ну в кого він такий нестерпний вдався?... І чому він не як усі нормальні діти? ... За що мені така кара? (О. Сайко, Неправильні); Такий букет за тобою, а ти ще й питаєш, – нахмурився директор. – Усі – в школі, усі – вчать, а ти... (О. Гончар, Бригантина).* Отже, можемо констатувати, що контексти засвідчують **нездатність** дорослих зрозуміти особливості дитини та сприймання інакшости як порушення нормальности: *Та й то, видите, нещастя моє! Якесь уродилося таке слабеньке та мізерне, а тепер*

уже з місяць, то раз у раз як що говорить, то ніби в горячі! (І. Франко, Мавка). Нерозуміння зумовлює ігнорування інтересів і почуттів дитини, сприйняття її через стереотипи «звичайної»: *А йди, йди, дурна! Щось також говориш! От сиди в хаті, я позамикаю двері, ніхто сюди не ввійде. А я незабаром вернуся, не бійся!* – відповідь матері свідчить про нерозуміння особливостей дитини (І. Франко, Мавка).

Відтворення в художньому тексті комунікативних практик засвідчує, що одним зі способів спілкування дорослих з інакшою дитиною є залякування, погрози, що зумовлено прагненням подолати незрозумілу незвичайність, яку здебільшого оцінюють як неслухняність: *Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить* (В. Винниченко, Федько-халамидник); – *А чого ото ти, парубче, не йдеш до школи? Ось підожди, я матері скажу!* Олесю підскоче, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько: *гі-гі, – і подасться в сосни; ... вона добре знала, що таке вчительська принципівість, тому й додала – Я поставлю тобі двійку. Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, – суворо сказала Матильда Петрівна.* (Г. Тютюнник, Дивак). Очікуваною реакцією від матері є покарання у формі биття: *Як мама прийде швидше, то буде бити* (І. Франко, Мавка).

Іншою моделлю поведінки з інакшою дитиною є відчуженість, мовним виразником якої є лексема *цуратися*: *Через його страшний горб товариші цурались його* (С. Черкасенко, Маленький горбань). У повісті «Не такий» С. Гридін відчуженість виражено фразою *не хочуть бачити*: *Та ти не доганяш! – вигукнув Потап. – Не в мобільнику справа! Вони фактично мене товстим обізвали і дали зрозуміти, що бачити мене таким не хочуть!* (С. Гридін, Не такий).

Стигму у сприйнятті «інакшої» дитини спостерігаємо через усталені мовні звороти, наприклад *усі діти як діти, а...* Цей вислів письменники вкладають в уста персонажів дорослого віку, за його допомогою дають оцінку дитині, яка, на їхню думку, «не така», не відповідає суспільним стереотипам про норму. Зазвичай за цією фразою слідує інформація про те, що саме не відповідає звичним уявленням: *Усі діти як діти, а ваша якась... Наче з Місяця...* – говорила Льоля Марківна після батьківських зборів. (Грак-19). У творі «Федько-халамидник» В. Винниченка висловлювання *усі діти як діти* виступає в обрамленні оцінних характеристик: *Наче біс, який сидів у хлопцеві!... Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно. ... Федькові ж, неодмінно, щоб бути, щоб що-небудь перевернути догори ногами... Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.* (В. Винниченко, Федько-халамидник); *Боже мій, та в людей діти як діти, а це арештант якийсь, та й годі, – схлипує мати.* (Г. Тютюнник, Вир). Змістове наповнення вислову може втілюватися в інших модифікаціях: *А кляте ж яке! А кляте! – сплескує руками мати. – Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь.*; *Але й тут Федько не як всі діти поводитьсь. Він не плаче, не проситься, не обіщає, що більше не буде. Насупиться й сидить* (В. Винниченко, Федько-халамидник).

У цьому ж ключі значення інакшости в негативі виражають фрази з лексичним компонентом *люди*: *Сусіди тихо шептали собі, що Мирон «якесь не таке, як люди»: іде та й розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме пруттик, швякає по повітрі або стинав головки з будяків та ластів'ячого зілля. Бідний Мирон, хоть і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може, для того, що його насилу заставляли думати «так, як люди». – Та що ж, коли я не вмію мислити так, як люди! – сказав він, обтираючи сльози.* (І. Франко, Малий Мирон); *Відмалку нетямучі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, «як звичайно у людей»* (І. Франко, Малий Мирон).

Засобом мовного маркування інакшости є оцінні епітети *дивний, дивакуватий* та іменник-назва особи *дивак*: *Малий Мирон – дивна дитина. Батько втішається ним і каже, що він чудово розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя* (І. Франко, Малий Мирон). Відображенням глибокого вкорінення стереотипу є заголовок оповідання «Дивак» Г. Тютюнника та текстова характеристика головного героя: *Ач 'кий геройський парубок! – А ото, мабуть, Наталчин, – кажуть біля тину, помітивши Олесю. – Ба яке смирне... – Еге, воно якесь дивакувате... – Діду, чого про мене кажуть – дивак?; Дітвора сміється: дивак.* (Г. Тютюнник, Дивак).

Проявом стигми є мовні тактики глузування і завдання образи – *зобидити, сміятися, кепкувати*: *Ні відси ні відти здається йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять* (І. Франко, Малий Мирон); *Незважаючи на його страшний, химерний горб, дід дуже любив хлопця. Але він гаразд знав вдачу всіх отих Захарків, Проньок та інших, знав, що за великим Павликовим горбом діти ще не вміють побачити чудового серця його, тому боявся, що пустуни зобидять хлопця: вже не раз доводилося йому, йдучи з роботи, рятувати Павлика й скубти за чуба напасників* (С. Черкасенко, Маленький горбань); *І якщо хтось і кепкував з нього, то дуже обережно* (С. Гридін, Не такий).

Крім констатації факту глузування, посміху, автори включають у тексти конкретні образливі номінації: наприклад, хлопчика із зайвою вагою образливо називають *кабан*, дівчинку з вадами слуху

– глухою тетерею, нерозумну, на думку дорослих, дитину – туман вісімнадцятий, діалектне неглемезда, дурний, дурник: Егей, кабан! Ану стій! – несподівано почув за спиною (С. Гридін, Не такий); Та що з неї візьмеш, недочуває, то й навіть і не підкаже, глуха тетеря, – кинув якомсь Чалага, сплюнувши крізь зуби Терезко, дай списати! Дай списати, кажу!.. Ех, глуха тетеря! – спересердя Генік пожбуриє у неї паперовою кулькою. (О. Сайко, Новенька); Сміх, регіт, звичайна нагана матері враз із «туманом вісімнадцятим» – бідний Мирон заплакав (І. Франко, Маленький Мирон); – Ото ж я й кажу, – говорив дід, – неглемедза він у тебе, Наталко. Дивак... Затопчуть його...(Г. Тютюнник, Дивак); Який се дурний хлопець! П'ять літ має, а ще броду боїться, – пробовкнув сусід і пішов до сіна. (І. Франко, Малий Мирон); Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай. Тут, на землі, не бити не можна (Г. Тютюнник, Дивак).

Найбільш радикальним проявом стигми у ставленні до іншої дитини є агресія і фізичне насильство. У художніх творах спостерігаємо, що така модель поведінки відкритого демонстрування ворожості до іншого характерна для дітей: Хижим звірям наскочив на нього Захарко, огрів кулаком по горбу, а коли Павлик упав, то він придавив його коліном і садив кулаками під ребра, під груди. Позбігались діти... Побачивши, що Павлик уже не кричить і не плаче, а лежить із заплющеними очима, розкинувши руки й ледве дихаючи, діти, як сполохані горобці, кинулися врозтіч. (С. Черкасенко, Маленький горбань); А Федько Тойкало розбишакувато вишкірив зуби і, вказуючи рукавом на Олеся, заволав так, що шия одразу зробилась тоненькою: – Бий зрадника! – підскочив, тицьнув Олеся ліктем під скроню і зник поміж палями (Г. Тютюнник, Дивак).

Висновки. Отже, проаналізовані українські художні твори відтворюють загалом традиційні суспільні уявлення про «інакших», «особливих» дітей. Письменники зображують різні типи «інакших» і подають їхні психологічні портрети. Мовними засобами зображення психотипів дітей є лексика на позначення емоцій, емоційних реакцій, когнітивних процесів. Ці ж твори презентують описи поведінкових моделей, властивих одноліткам, дорослим, включно з батьками, і оприявнюють їхнє сприйняття «особливої» дитини відповідно до вкорінених стереотипів «нормальності». Спостерігаємо широкий спектр мовних засобів для відображення феномену стигми як основного способу взаємодії з особливими дітьми.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у глибшому опрацюванні теми, що стосується відображення конструкту дитинства в художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

- Бибик, С. П. (2024). Словесний образ сучасного підлітка (на матеріалі повісті С. Гридін «Не такий»). [У:] *Культура слова*, 100, 119–123.
- Горбач, Н. (2024). Проблема дестигматизації хворого в повісті О. Сайко «Птахи завжди повертаються». [У:] *Актуальні питання гуманітарних наук*, 80/1, 167–172.
- Горбач, Н. (2023). Художня рецепція феномену інакшості як підгрунтя інклюзії (за повістю Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая»). [У:] *Актуальні питання гуманітарних наук*, 65/1, 148–153.
- Грак-19 – Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: <https://sketch.uacorporus.org/#concordance?corpname=grac19a> (дата запису: 25.09.2025).
- Качак, Т. Б. (2015). Типологія дитячих образів у сучасній українській реалістичній прозі для підлітків. [У:] *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*, 2, 322–336.
- Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.* (2021). Warszawa.
- Луцишин, О. (2022). «Літня казочка» Івана Франка – психологічна новела «Мавка» (жанрові особливості). [У:] *Українське літературознавство*, 6, 66–83.
- Kostecka, W. (2021). Nadzieja dla «Innego». Kategoria «inności» w polskiej wielokulturowej literaturze dla młodych odbiorców. [W:] *Paidia i Literatura*, 3, 1–15. DOI: <https://doi.org/10.31261/PiL.2021.03.03>.
- Kostecka, W. (2017). Dziwne – odmienne – obce. Dziecko jako Inny we współczesnej polskiej prozie dziecięcej i młodzieżowej. [W:] *Litteraria copernicana*, 3(23), 91–109. DOI: <https://doi.org/10.12775/LC.2017.052>.
- Szymborska, K. (2016). Children studies jako perspektywa metodologiczna. Współczesne tendencje w badaniach nad dzieckiem. [W:] *Teksty Drugie*, 1, 189–205. DOI: 10.18318/td.2016.1.12.

REFERENCES

- Bybyk, S. P. (2024). Slovesnyi obraz suchasnoho pidlitka (na materialii povisti S. Hrydina «Ne takyi») [Verbal image of a modern teenager (based on the story «Not That Kind» by S. Gridin)]. [U:] *Kultura slova*, 100, 119–123. (in Ukrainian)
- Horbach, N. (2024). Problema destyhmatyatsii khvoroho v povisti O. Saiko «Ptakhy zavzhdy povertaiutsia» [The problem of the patient's destyhmatisation in O. Saiko's poem «Birds Always Return»]. [U:] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 80/1, 167–172. (in Ukrainian)
- Horbach, N. (2023). Khudozhnia retseptsiia fenomenu inakshosti yak pidgruntia inkluzii (za povistiu D. Matiyash «Marta z vulytsi Sviatoho Mykolaia») [Artistic reception of the phenomenon of otherness as the basis of inclusion (based on the story by D. Matiyasz «Martha from St. Nicholas Street»)]. [U:] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 65/1, 148–153. (in Ukrainian)
- Hrak-19 – Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukraïnskoi movy [General regionally annotated corpus of the Ukrainian language]. URL: <https://sketch.uacorporus.org/#concordance?corpname=grac19a> (data zapytu: 25.09.2025). (in Ukrainian)

- Kachak, T. B. (2015). Typolohiia dytiachykh obraziv u suchasniï ukrainiskii realistychnii prozi dlia pidlitkiv [Typology of children's images in modern Ukrainian realistic prose for teenagers]. [U:] *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*, 2, 322–336. (in Ukrainian)
- Literaturnyi obraz dytynstva v chasy kryzy XX–XXI st.* (2021). [Literary image of childhood during the crisis of the 20th – 21st cc.]. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. (in Ukrainian)
- Lutsyshyn, O. (2022). «Litnia kazochka» Ivana Franka – psykholohichna novela «Mavka» (zhanrovi osoblyvosti) [«A Summer Tale» by Ivan Franko – psychological novella «Mavka» (genre features)]. [U:] *Ukrainske literaturoznavstvo*, 86, 66–83. (in Ukrainian)
- Kostecka, W. (2021). Nadzieja dla «Innego». Kategoria «inności» w polskiej wielokulturowej literaturze dla młodych odbiorców [Hope for the «Other» The category of «otherness» in Polish multicultural literature for young readers]. [W:] *Paidia i Literatura*, 3, 1–15. DOI: <https://doi.org/10.31261/PiL.2021.03.03>. (in Polish)
- Kostecka, W. (2017). Dziwne – odmienne – obce. Dziecko jako Inny we współczesnej polskiej prozie dziecięcej i młodzieżowej [Strange – Different – Alien: The Child as the Other in Contemporary Polish Children's and Youth Fiction]. [W:] *Litteraria copernicana*, 3 (23), 91–109. DOI: <https://doi.org/10.12775/LC.2017.052>. (in Polish)
- Szymborska, K. (2016). Children studies jako perspektywa metodologiczna. Współczesne tendencje w badaniach nad dzieckiem. [Child studies as a methodological perspective. Contemporary trends in child research]. [W:] *Teksty Drugie*, 1, 189–205. DOI: 10.18318/td.2016.1.12. (in Polish)

Подано до редакції 28.09.2025 року
 Прийнято до друку 21.10.2025 року